



Ur Samf. S. Eriks årsbok 1907

Några  
Anteckningar  
till

Erik Lassotas von Heblau  
Meddelanden

om  
Stockholm  
1590-1593.

af  
Nils Östman



Nca  
(162.)



Östman, Nils

## NÅGRA ANTECKNINGAR TILL ERIK LASSOTAS VON STEBLAU MEDDELANDE OM STOCK- HOLM 1590—1593.<sup>1</sup>

En vinterdag 1590 kort före jul kom en österrikare helt ofrivilligt till Sverige. Han hade i juni blifvit skickad till Ryssland af ärkehertig Maximilian af Österrike i ett ärende, som aldrig blef uträttadt, ty han togs till fånga nära Narowas mynning den 22 oktober med sina följeslagare af svenskarna i det då pågående kriget mot Ryssland men lyckades förstöra det förseglade budskapet, hvarigenom hans ärende förblef okänt. Mannen hette Erik Lassota von Steblau, var af gammal mährisk släkt, hade fått en lärd uppfostran och en tid studerat i Padua. Sedan han varit i spansk tjänst under Filip II och deltagit i kriget mot Portugal, kom han till kejsar Rudolf II, som hade användning för honom i sina politiska tvistigheter. Då han anträdde den misslyckade färden till Ryssland, var han i tjänst hos ärkehertigen. Efter sin återkomst ur fångenskapen förlorade Lassota ej sitt anseende, utan användes alltjämt i ganska svåra uppdrag. Han dog 1616 såsom kejsarlig krigskommissarie vid obekant ålder.

Under sin fångenskap i Sverige fortsatte Lassota den i flera afseenden märkliga dagbok, som han i december 1573 påbörjat, och den del däraf, som omfattar vistelsen här till dess han i april 1593 frigafs, är det utförligaste och intressantaste. Man får vid läsandet af anteckningarna det intrycket, att han var en ganska ovanlig man. Det är icke många, som kunna göra sådana iakttagelser med afseende på

<sup>1</sup> Tagebuch des Erich Lassota von Steblau... herausgeg... von Reinhold Schottin. Halle 1866. — För dagbokens innehåll finnes redogjordt af: *N. E. Lovén*, En utländsk statsfänges vistande i Sverige 1590—93 (i: *Ur folkens häfder*, årg. 5, 1878); *R. Bergström*, Svenska bilder, Sthlm 1882.



landet och folket, anteckna latinska inskrifter och runstenars befintlighet, medan lifvet står på spel och tortyren kanske kommer med morgondagen. Men så visste han också med sig, att han var fullkomligt okunnig om brevets innehåll, hvilket Johan III och hertig Karl till hvarje pris ville lära känna, ty de förstodo så väl, att hvad Maximilian hade att säga de styrande i Moskva, det kunde ej vara gagneligt för Sverige och de svenska intressena i Polen.

Som den politiska sidan af Lassotas dagbok finnes behandlad i de nämnda uppsatserna, vill jag för att i hast komma till hans tvänne stockholmsvistelser endast anför det nödvändigaste samt några data.

Lassota fördes ej genast till Stockholm utan öfver Lindholms slott till Uppsala, där Johan och hertigen då vistades. Den 22 december<sup>1</sup> — enligt tideräkningen i Sverige den 12 — undergick han förhör inför hertig Karl, som naturligtvis ej fick veta något om budskapets natur, då ju Lassota intet visste. Förhören fortsattes emellertid och då resultatet blef detsamma, hotades fången med tortyr. Så nalkades julen, och eftersom konungen under helgen ej ville ha några fångar hos sig, sändes Lassota till Västerås. I denna stad hölls han i förvar till början af mars månad 1591, då två drabanter hämtade och förde honom till Stockholm, som han då för första gången skulle få se.

»Den 6 mars. Framkom efter middagen till Stockholm, där jag fick nattkvarter på Norra malmen nedanför Brunkeberg hos en af de mig ledsagande drabanterna, Erik Eriksson. Fönstren i mitt rum, som jag skulle bebo i förborgen, voro nämligen icke försedda med järngaller, och under denna dag, hvilken efter gamla kalendern var den 24 februari och S. Matthias dag, samt under nästa, då handtverkarna började arbeta igen, måste jag vistas ute.

Den 7 mars, omkring två eller tre timmar fram på dagen kom slottsfogden till mig och följde mig till förborgen på Helgeandsholmen, in i rummet, som just samma dag blifvit försedt med galler. Detta rum hade slottsskrifvaren förut innehaft, men han fick flytta och draga in i rummet ofvanpå. Här blef jag nu bevakad, och då jag ville förätta mina behof, ledsagades jag alltid ned till sjön ett godt stycke från mitt rum. Den ena drabanten, som följt mig till Västerås, bar till mig mat och dryck från konungens kök och källare.» —

Här bör kanske anmärkas, att Helgeandsholmen, som var kringgårdad af torn och murar, betraktades såsom en förborg till Stockholms öfriga befästningar åt norr, af hvilka slottet naturligtvis var den för-

<sup>1</sup> 1582 infördes den gregorianska tideräkningen i de katolska länderna.

nämsta. Att döma af en anteckning från år 1502 i Diarium frat. min. stockholmensium kallades befästningsverket på holmen helt enkelt Förborgen.<sup>1</sup>

Lassota förvränger något de svenska ortnamnen, och det kunde han ju icke undgå såsom varande främling, men hans skrifsätt är mera svenskt än andra reseskildrares från 1500- och 1600-talen.

Emellertid började förhören med honom ånyo, nu i kansliet på slottet, och trots hans goda försvar såg det betänkligt ut för honom. Tortyr utlovades än en gång, men konungen vidtog af flera orsaker dock icke några allvarsamma åtgärder. Från och med den 12 mars till den stund, då frihetens timme slog, besvärades den fångne ej af förhör och hotelser.

Efter detta berättar Lassota om ett möte med hertig Karl, som kom gående norr ifrån, på bron nära slottets nordöstra hörn. Det är en pittoresk liten scen i en arla morgonstund, måhända med solsken på land och på glittrande vatten. Vi kunna lätt föreställa oss, hur den då så breda södra grenen af Norrström under deras fötter flöt framåt med trängande isflak i vattenbrynet, hur det gamla slottets gråa murar blickade dystert ut öfver den smala brons kanske nötta bjälkar och mossbelupna räcken samt öfver de gröna torftaken, murar och torn på strömmens holmar. Hertigen, den bistre mannen med den förnäma ansiktsprofilen och de väldiga mustascherna, han, som så noga höll reda på hvad som timade i riket, visade sig kall och ironisk liksom under de föregående förhören och sökte förstålla sig.

»Den 27 mars tidigt på morgonen», skriver Lassota, »då jag och mina vaktare skulle gå tillbaka från sjön till mitt rum, mötte jag hertig Karl, just då han ämnade gå öfver bron, som från Helgeandsholmen leder öfver till slottet. Jag ställde mig något åt sidan på plankorna åt konungens kapell till, och då han kommit förbi och jag gjort den honom tillbörliga hälsningen, frågade han mig, hvad jag gjorde här. Jag svarade, att jag redan varit här tre veckor, men han låtsade, som om han ej visste något, och sporde, om jag ännu var fången. Då jag svarade ja, frågade han mina vaktare på svenska hvilka de voro, och de genmälde, att de hade till uppgift att öfvervaka mig. Hertigen tog vidare för gifvet, att jag haft audiens i kansliet, och på hans spörmål, hvarest vi hade varit, svarade de: nere vid sjön. Därpå

<sup>1</sup> Scriptores I: 76. — Jämför äfven Styffe, Skandinavien etc., 2:a uppl., sid. 274.



lämnade han oss och gick sin väg till slottet. Jag återvände till mitt rum.» —

Med konungens kapell — deß Rhünigß kirchell såsom Lassota på sitt dåliga och slarfviga språk litet gåtfullt skriver — torde kanske afses den i tredje våningens nordöstra hörnrum af slottet belägna ryktbara s. k. papistkyrkan, hvilken Johan III:s gemål Katarina Jagellonica före 1578 låtit inreda för sin enskilda gudstjänst. Rummet fick behålla namnet, så länge slottet stod, fastän det begagnades till hvarjehanda. Så antecknar en fröken Oxenstierna i nov. 1642, att »en stoor eldsvåda blef löss på slottet om aftonen (d. 27), då dee alla dansade på den sijdan åth siön de kallade Papistische Kyrckian», (Delagard. arch. 10:43), och af den förteckning, som finns i behåll öfver slottets rum år 1660, ser man att »papistkyrkan» då användes till husgerådskammare jämte några andra rum. — Emellertid kan det ju också vara möjligt, att Lassota tänkt på det alldeles därunder belägna slottskapellet, som den byggnadsflitige konungen äfven låtit pryda.

Men den fångne österrikaren fick icke denna gång kvarstanna länge i hufvudstaden. Den 3 april fördes han till Svartsjö, där han vistades till början af augusti, då han sändes till Uppsala. I denna stad blef hans ställning behagligare, och de bevis på medlidande, som han af högt stående personer rönt under vistelsen på Svartsjö, ökades här. Han träffade dessutom tvänne af sina tjänare samt landsmannen Antonius Watz, en af konungens skickligaste byggnadskonstnärer, som stod högt i hans gunst. Lassota hade här tillträde till slottsfogdens taffel samt umgicks bl. a. äfven med konungens sväger Klas Bjelke. Hans dagbok sväller ut och han förtäljer utförligt hvad han sett och hört, upptecknar de latinska inskrifterna i domkyrkan och redogör för stadens öden.

I Uppsala stannade Lassota till midten af augusti 1592, således ett år, då han sändes till Nyköping och därifrån en månad senare till Gripsholm. Men här fick han icke kvarblifva länge, ty i slutet af november förflyttades han till Råfsnäs och här nådde honom underrättelsen om Johan III:s fränfalle. I februari 1593 kom han åter till Uppsala under det pågående religionsmötet. Sedan konungens död hade han legat i underhandling om erhållandet af sin frihet och utsikterna syntes verkligen betydligt ljusna. Den 1 april anlände han för andra gången till Stockholm, där han snart skulle bli fri man. Om denna sin stockholmsvistelse skriver Lassota bl. a. följande:

»Vi togo in hos en änka, som hette Georg Benikin.<sup>1</sup> Här har jag handlat så mycket hos en köpman vid namn Heinrich Benik, bördig från Lüneburg, att han mot mitt kvitto gaf mig 300 thaler i penningar och varor, hvilket allt jag blef ombedd att återbetala till Lucas Steffen i Lübeck. — — —

Den 12 april skickade ståthållarna pass och frigifningsbref till mig med en skrivvare, som fick en thaler för sitt besvär. — — — Jag har hyrt en skuta, Maria från Hamburg, som skall segla till Lübeck; skepparen hette Otto Nordhausen. Men emedan isen icke riktigt gått loss bland skären, måste jag förnöta ytterligare några dagar i Stockholm och skall under tiden skaffa kläder åt mig och mina tjänare.

Den 22 april badade jag i bastun utanför Söderport och det var första gången sedan jag blef tillfångatagen.

Stockholm är den förnämsta, vackraste och bäst bebyggda staden i Sverige, där finns kungliga myntet och där blomstra näringar och handel. Staden ligger på en mycket lämplig plats, mellan sött och salt vatten, ty från västsidan går Mälaren ända fram och löper med några starka strömmar ut i Svenska hafvet, som från öster sköl-

<sup>1</sup> d. v. s. var änka efter Georg (Jören) Benick, efter hvilken Benickebrinken är uppkallad och vid hvilken härberget låg. Wrangel säger i Stockholmsiana I: 26, att Jören Benick »ej omtalas såsom död i handlingar så sena som 1602», därvid antagligen stödande sig på nämnda års Tänkebok, fol. 189 och 214 verso, där hans vinkällare nämnes. Men detta år dref ankans sonson rörelsen. — Det framgår flerstädes af dagboken, att Lassota begrep svenska, ja, Johan Bureus intygar i »Sumlen», att »Lazota lät en student skriva åt sigh Declinationes et Conjugationes på Svenskone, sådan kärlek hadhe han til målet.» Hans egen inneboende vetgirighet var den fullt naturliga drifkraften till studiet af vårt språk och då han bodde hos »änkan Georg Benikin» i 28 dagar, anser jag mig ej böra betvifla hans uppgift om ett före april 1593 inträffadt änkestånd. — Om den strax därefter i texten nämnde Henrik Benick är föga känt; man har antagit, att han var Jörens brorson. Eljest är släktförhållandet följande:

Per Nilsson † före 1554,  
g. m. Åletta, som före 1587 blef omgift med  
Nils Person † 1592,  
då förmyndare tillsattes för barnen.

#### Jören Benick.

Han omnämnes ss. husägare 1564;  
fick 1586 privilegium för sin källare, emedan den af ålder varit i bruk; † före april 1593. Inga barn.

Hans Nilsson, innehade 1602 privilegiet; stadens gästgivare 1605—13; omtalas 1611 med tillnamnet Benick (se Samf. St. Eriks årsbok 1905, s. 10). Sannolikt död 1613 eller 1614.

Valentin Nilsson, öfvertog 1614 ensam rörelsen; stadens gästgivare 1614—16, 21—26, 35—37, då han dog. Rådman 1618. Om hustru och barn se Stockholmsiana I: 26. Ännu några barn.



jer staden, så att skeppen kunna löpa fram till bryggorna vid ringmurarna och där lasta af. Emedan strömmarna, öfver hvilka man kan komma på broar, flyta dels norr, dels söder om staden tätt intill, göra de den till en ö, hvilken fordom hette Agnefit, såsom Olaus Petri berättar i sin på svenska skrifna Chronica. De två norra strömmarna bilda en annan liten ö, kallad Helgeandsholmen — det är den Helige andes ö — öfver hvilken man måste gå, om man från staden eller slottet ämnar sig till norra förstaden eller malmen, som det heter. Från denna holme eller ö gå tre broar, en till staden, en annan till slottet, vid hvilket under vintern en stor mängd svanar alltid uppehåller sig, emedan strömmen ej fryser till.<sup>1</sup> Den tredje bron går till norra förstaden, hvilken är tämligen stor och ligger nedanför ett högt sandberg, som heter Brunkeberg. Detta berg har fått sitt namn efter herr Johan Brunke, konung Birgers drotsete och befälhafvare, — — — som där (halshuggits och) jordats. Söderström skall, såsom några skriva, icke vara af naturen utan af människohänder gräfd. När Sankt Olof, som sedermera blef konung i Norge, bekrigade Sverige och med sina skepp seglat in i Mälaren, drog sig konung Olof Skötkonung af Sverige efter honom och lade sig på vakt vid den plats, där han styrt in. Då han nu åter ville ut i hafvet, lät han gräfva igenom det ställe, där nu Söderström är.<sup>2</sup>

Själftva staden är icke synnerligen stor. Den har två portar, Norr- och Söderport, utom de små, som från de andra sidorna vetta åt sjön. Två torg finnas i denna stad, det förnämsta är Torget, icke långt från slottet och S. Niclas kyrka; det andra heter Järntorget och ligger icke långt från Söderport. Hufvudgatorna äro Öster- och Västergatorna. Husen äro mest uppförda af sten och betäckta med jord. Den förnämsta kyrkan inuti staden är S. Niclas, alldeles betäckt med koppar

<sup>1</sup> 1621 utfärdades förbud mot deras fällande.

<sup>2</sup> Uppgiften om Olaf Digres genomgräfning af näset söder om Stockholm mellan Mälaren och Saltsjön härstammar ytterst från den isländska Olafs saga hins helga, som från Norge kommit till Vadstena i förra hälften af 1400-talet (enl. Gödel) eller år 1449 (enl. Klemming). Alla historieskrifvare från Ericus Olai omnämna händelsen mer eller mindre utförligt. Något före 1850 blef emellertid en annan version af Olafssagan känd, den s. k. legendariska, enligt sakkunnigas mening troligen äldre, och i den förlägges genomgräfningen till en plats, som skulle ligga i närheten af Almarestäk. Den förut omfattade åsikten om händelsen vid Agnefit öfvergafs nu af flera lärda. Men utom det att denna legendariska saga röjer en osäkerhet i lokal- och tidsförhållanden, som förringar trovärdigheten, kan nämnas, att jordmänen i de omtvistade ställena är sådan, att gräfningen endast har kunnat ske genom näset vid slussen. Det är det praktiska livets män, ingenjörerna, som påpekat detta. — Se bl. a. *Gustaf Nerman*, Hvarest gräfdes sig Olof Haraldsson ut ur Mälaren? (i Hist. tidskr. 1893); *C. A. Lindvall*, Hvar låg Agnefit? Sthlm 1895.

och belägen invid slottet. I den ses föfretädesvis S. Georgs statua, mycket konstnärligt skuren i trä, föreställande helgonet, då han till häst bringar draken om lifvet, ett vackert, härligt verk, som herr Sten Sture förr i världen anskaffat. Vid en pelare mot söder är en stentafla inmurad och vid taflan är uthugget ett lejon med en ål i käften och midt emot lejonet en lindorm. Ofvanför stå dessa ord: Der Al is fett, och een stark fisk, Mit ledigen Henden it he nicht gutt to fangen, dat is wis, 1421. Wer en will vorwaren de mott eene sehe odder kisten an em nicht sparen.

Hvad detta betyder vet jag ej.» —

Lassota har synbarligen haft svårt att tyda de gamla bokstäfverna. Rätteligen lyder inskriften: der : ael : is : fet : ok : | en : stark : fisk : mit : | ledegen : henden : | is : he : nicht : gvt : | to : fangen : dat : | is : wis : 1521 | weir : en : wil : vor | waren : de : mot : | nene : seke : edder : | kisten : an : em : | nicht : sparen :

Konrektorn vid Tyska Lyceum, fil. d:r C. F. Frisch har öfversatt detta sålunda: Ålen är en fet och stark fisk; med blotta händer är han ej god att fånga, det är säkert 1521. Den som vill förvara honom, den måste hvarken spara säckar eller kistor (d. v. s. inga omkostnader) på honom. — Djuren äro icke, såsom Lassota säger, skulpterade på taflan utan uthuggna strax nedanför på en skråkant af sandsten, och vanligen antager man att de föreställa en ål, som slingrar sig undan ett lejon och en lejoninna, hvilken senare då skulle motsvara Lassotas lindorm, d. v. s. en sagans drake.

En svensk konsthistoriker har nyligen lämnat en undersökning af detta egendomliga minnesmärke.<sup>1</sup> Han anser, att verkets skapare är Adam van Düren, »en arkitekt och bildhuggare af utländsk härkomst, som verkade i Skåne under 1500-talets tre första decennier och varit af stor betydelse för konstverksamheten i denna vår sydligaste provins». Enligt en uppgift af Johannes Messenius äro taflan och djuren tillkomna på initiativ af doktor Didrik Slagheck, Kristian II:s onda genius och Stockholms blodbads upphofsman, innan han, lika hatad af den danska besättningen som af borgarna, måste fly från Stockholm. Ålen skulle därför, menar den anförde författaren, vara »en bild af Slagheck, som undgick svenskarnas, här lejonparets, klor». Denna åsikt, som ej är stödd af förklarande sannolikhetsskäl, är enligt min tanke af flera orsaker den riktiga, ehuru ej den gängse, hvilken senare åter ytterst härstammar från Messenii Chronika om Stockholm (vers

<sup>1</sup> O. Rydbeck, Ålen och lejonen i Storkyrkan; se Nordiska museets tidskrift »Fataburen» 1906, h. 3.

Se: Eriks Årsbok 1907.



2065 ff.). I sin stora patriotism anser Scondias mästare Sverige vara »den slippriga fisken», som behändigt undgår de danska odjuren, men detta antagande faller på bland annat den omständigheten, att det säkerligen icke legat i Slaghecks intresse att förhärliga och erkänna Sveriges motstånd och rådighet.

»Vidare finns det en annan kyrka, som man kallar Gråmunkekloster, emedan förr i världen barfotamunkarna hållit till där inne. Den ligger åt stadens västsida på en liten ö, som nu heter Munkholmen men som förr kallades Kedjeskär.» —

Härpå beskriver Lassota de minnesvårdar, som Johan III låtit uppställa i denna kyrka, numera Riddarholmskyrkan, öfver Magnus Ladulås och Karl VIII Knutsson, hvilka han naturligtvis tror ligga begrafna i dessa stora stenistor. Han återger de latinska inskrifterna, men som dessa återfinnas i Rothliebs Beskrifning öfver Kongl. Riddarholmskyrkan, är det obehöfligt att här aftrycka dem. Dock må den af Johan III författade<sup>1</sup> inskrift, som Lassota läst vid konung Magni fötter, här få plats, då den ej finnes i behåll och ej heller anföres af Rothlieb:

Cum Magnus esset Rex  
Floruit iusticia et lex  
Religionis hic pius cultor  
Scelerum acerrimus ultor  
Pauperibusque Charus  
Dum vixit nunquam avarus.<sup>2</sup>

Att denna inskrift funnits på en marmorplatta, som betäckt den infällda ytan nedanför konungens fötter, kan icke betvivlas, och det betynges vid jämförelse med motsvarande plats på syskonmonumentet, konung Karls minnesvård. Men frågan blir nu: när har den aflägsnats? Det ligger ju nära till hands, att marmorskifvan gått sönder vid undersökning af »grafvens» inre, men i så fall måste ett öppnande ha skett långt före 1744, då enligt den ganska väl underrättade Rothlieb de båda monumenten för första gången undersöktes. Ty alla de, som i början af 1700-talet sysslade med Riddarholmskyrkans historia — Possieth, Rüdling, Stricker — kände icke till någon inskrift på ifrågasvarande plats. Troligast har den borttagits under 1600-talet, när och hvarför blir väl knappast känt.

<sup>1</sup> Enligt handskriften F. b. 2 i Kungl. Biblioteket, hvarpå d:r K. H. Karlsson fäst min uppmärksamhet. Strofen har förut tryckts af Messenius i hans Tumbæ (1611).

<sup>2</sup> Kan på svenska återges med: Då Magnus var konung blomstrade lag och rätt. Han var religionens fromme värdare och de brottsligas stränge vedersakare. Omtyckt af de fattiga var han och så länge han lefde var han aldrig girig.

Sedan Lassota nämnt några ord om Torkel Knutssons grafsten — den var då så illa medfaren, att han blott kunde läsa inskriftens första rad<sup>1</sup> — fortsätter han:

»Eljest finns i staden vid en gata en kyrka, i hvilken man predikar på tyska och finska. På den plats, hvarest förut Svartbrödraklostret, som numera ej finns till, fordom har stått, började konung Johan III bygga en kyrka af kvaderstenar, men murarna blefvo under hans tid uppförda till icke mycket öfver en manshöjd på alla sidor.<sup>2</sup> På norra förstaden mot väster har bemalte konung äfven låtit bygga en vacker kyrka, Klara, som är färdig och vidare påbörjat en annan i samma förstad mot öster, Jakob, men icke fullbordat den. Utanför den södra förstaden ligger på ett tämligen högt berg en vacker kyrka, Sturekapellet, i eller vid hvilken de herrar ligga begrafna, hvilka konung Christianus från Danmark låtit afrätta.

Slottet är en vacker, härlig och präktig byggnad, helt och hållet betäckt med koppar. Bland annat finns där en vacker kyrka och ett högt starkt torn, som af de tre kronorna, hvilka sitta ofvanpå i stället för en tupp eller en vindflöjel, fått namnet Tre Kronor.» —

Något mera har icke Lassota att tillägga om Stockholm. Han fortsätter med en beskrifning öfver Sveriges land och folk, och det är gifvet, att han icke berömmar folket i det landet, där han hade utstått så många svåra stunder. Den 29 april seglade han i väg från Stockholm i en mindre båt till Djurhamn, där det hyrda fartyget låg, och påföljande dag bar det af till hafs mot hemlandet.

NILS ÖSTMAN.

<sup>1</sup> Stenen — numera förstörd — finns afbildad i Lagerbrings Samling af Handlingar till upplysning uti Svenska Historien och är en af de få af Riddarholmskyrkans många — och flera andra kyrkors — åt en sorglig undergång vigda grafstenar, som i bild bevarats.

<sup>2</sup> Här afses den aldrig fullbordade men 1588 beslutade Trefaldighetskyrkan, som grundlades på den plats, hvarest fordom svartbrödraklostrets kyrka stått. I början af 1600-talet blef platsen jämnad. Murarnas utsträckning synes på den äldsta troligen från 1590-talet härstammande kartan öfver Stockholm. När Messenius 1611 gaf ut sin Sveopentaprotopolis, stodo murarna kvar.